

„JAK DÁL?“ – DIFERENCIACE ČESKOSLOVENSKÝCH EXILOVÝCH MÉDIÍ PO SRPNU 1968 JAKO VÝRAZ PROMĚNY EXILOVÉ VEŘEJNÉ SFÉRY¹

Petr Orság

1 Úvod

Otázka uvedená v názvu příspěvku² ve zkratce, a přitom výstižně poukazuje na změněnou situaci, v níž se ocitlo exilové hnutí poté, co se do jeho aktivit zapojili příslušníci masivní vlny posrpnových uprchlíků z okupovaného Československa. Předložená studie se snaží na příkladu diferenciaci exilových médií po srpnu 1968 poukázat na jejich nezastupitelnou roli coby hlavního komunikačního prostředku a zprostředkovatele při oživení, redefinici a následném rozvoji exilové veřejné sféry.³

Z hlediska politického vlivu, kontaktů a podílu na nové aktivizaci exilového hnutí byla mezi nově příchozími exulanty na Západě nejvýznamnější a nejaktivnější skupina někdejších reformních komunistů.⁴ Tito lidé odchá-

¹ Studie vznikla přepracováním části jedné z kapitol dizertační práce obhájené na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Srov. ORSÁG, Petr: *Média československého exilu v letech 1948–1989 jako součást alternativní veřejné sféry*. Olomouc 2011. (nepublikovaná dizertační práce)

² Jde o citaci z textu Jiřího Pelikána – viz dále.

³ Pojem *exilová* či *alternativní veřejná sféra* v tomto textu rozvíjí obecný koncept veřejné sféry Jürgena Habermase, dle něž lze jako veřejnou sféru chápat svobodný, pro každého přístupný prostor, v němž se občané mohou setkávat a otevřeně diskutovat o otázkách veřejného zájmu bez ohledu na své společenské postavení. Jinak řečeno: veřejná sféra je prostředníkem mezi sférou státu, politických institucí, a privátní sférou jednotlivých občanů – srov. HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha 2000; resp. EDGAR, Andrew: *Habermas: The Key Concepts*. London 2006, s.124–127. Totalitní a autoritativní režimy autentickou veřejnou sféru destrukují a veřejný prostor ovládají mocensky. V důsledku toho si oponenti režimu uvnitř i vně daného státu vytvářejí sféry alternativní. Jako takovou chápe tento text i veřejnou sféru exilovou. – Více k teoretickému konceptu alternativní veřejné sféry srov. výše zmíněnou dizertaci.

⁴ Pokud jde ale např. o aktivní působení skrze média, nelze přehlížet významnou roli některých nekomunistických posrpnových utečenců. Z výrazných publicistů zmiňme např. nestraníka Karla Jezdinského, který po odchodu do exilu působil v Rádiu Svobodná Evropa (Radio Free Europe, dále jen RFE) a svými texty přispíval např. do mnichovského *Textu* či později do římských *Listů*.

zeli na Západ často jako už známé osobnosti s bohatými kontakty a jejich pozice byla ve srovnání s poulnorovým exilem snazší. Mezinárodně-politická situace byla také mnohem příznivější než na konci čtyřicátých let, západoevropské země byly prosperujícími liberálními demokraciemi (např. díky švýcarské hospodářské konjunktuře na konci šedesátých let získala velká část posrpnových uprchlíků v této zemi kvalitní zaměstnání), výhodou byly i sympatie západní veřejnosti k pražskému jaru.

Západoevropská média věnovala těmto nově příchozím exulantům mimořádnou pozornost, díky čemuž medializace pražského jara pokračovala bez ohledu na to, že v Československu dočasnou svobodu projevu a autentickou veřejnou sféru systematicky likvidoval mocenskými prostředky normalizační režim. Právě zásluhou zástupců bývalých komunistických elit, kteří odešli do zahraničí, se zájem světa o dění v ČSSR udržel ještě řadu měsíců v centru pozornosti. Mediální atraktivita reformních komunistů byla dána i tím, že jako někdejší aktivní spolutvůrci režimu informovali Západ na základě vlastní zkušenosti s mocenskými mechanismy východoevropských politických systémů a jejich svědectví bylo vnímáno jako autentické a pro poznání zemí reálného socialismu podstatné.

Příchodem exkomunistů do exilu navíc došlo k paradoxní a v předchozích dvou dekáдах nebyvalé situaci. Na Západě se totiž sešli někdejší odpůrci a vězni komunismu, kteří z principu odmítali komunistický systém jako takový, se svými politickými oponenty, bývalými stranickými funkcionáři padesátých a šedesátých let, kteří byli aktivními osnovateli komunistického panství v zemi. Vzájemná komunikace těchto dvou skupin byla, zvláště zpočátku, velmi obtížná a napětí mezi nimi tvořilo jeden z trvalých neuralgických bodů československého exilu v posledním dvacetiletí totality v Československu.⁵ Současně je nutno poznamenat, že ideový konflikt politických exulantů poulnorových a posrpnových působil při postupném redefinování exilové veřejné sféry po roce 1968 produktivně a dodával jí dříve nevídanou dynamiku. Podíl generace aktivních posrpnových uprchlíků na oživení exilové veřejné sféry byl pro další vývoj určující. Celkový profil této generace spoluutvářelo i aktivní působení na poli informačním, publicistickém, kulturním a uměleckém.⁶ Právě publikační aktivity posrpnového exilu, na něž se v kontextu nového rozvoje exilového hnutí soustředí tento text, jsou jedním

⁵ Někteří z poulnorových exulantů principiálně odmítali jakoukoli spolupráci s bývalými komunisty a možnost jejich participace na československé zahraniční akci a případně na budoucím demokratickém vývoji doma. Z těchto řad se většinou rekrutovali i exulanti, kteří odmítali Chartu 77, protože v ní působili bývalí komunisté.

⁶ Posrpnový exulant Karel Jezdinský hlavní těžiště exilové práce posrpnové generace viděl „na kulturním, vědeckém, publicistickém a všeobecně společenském poli... v informaci svě-

z jeho základních znaků, do značné míry určily jeho celkový charakter a spolupodílely se na doplnění a pozoruhodném vzestupu exilové veřejné sféry, jejíž základy se obtížně konstituovaly o dvě desetiletí dříve.⁷

Výrazem snahy podílet se na rozvoji exilové veřejné sféry se stala nová exilová periodika, která začali uprchlíci na Západě zakládat už brzy po srpnu 1968 a doplňovat jimi škálu již existujících exilových médií. Politické čistky v oficiálních československých médiích na počátku normalizace totiž způsobily, že mezi těmi, kteří museli opustit svoji profesi, tvořili podstatnou část i elitní novinářské osobnosti, jež se během pražského jara aktivně podílely na emancipaci československých médií. Mnozí z nich odešli do zahraničí. Během prvních tří let po začátku normalizace zvolilo exil na 180 pracovníků médií a publicistů, mezi nimi např. Viola Fischerová (*Československý rozhlas*, dále jen *ČsRo*), Karel Jezdinský (*ČsRo*), Alexej Kusák (*Mladá fronta*), Antonín Jaroslav Liehm (*Listy*), Milan Schulz (*Listy*), Rudolf Ströbinger (*Lidová demokracie*), Hanuš Štern (*Československá tisková kancelář*, dále jen *ČTK*), Vladimír Tosek (*Československá televize*, dále jen *ČST*), Bedřich Utitz (*ČsRo*) či Sláva Volný (*ČsRo*).⁸ Do exilu odešli i bývalí prominenti režimu a vrcholní manažeři nejvlivnějších mediálních institucí – někdejší ředitel ČST Jiří Pelikán či ředitel ČsRo Zdeněk Hejzlar. Nejvíce publicistů se usídlilo v západním Německu a ve Švýcarsku. Přirozeným centrem, kde našla uplatnění část z nich, se stalo *RFE* v Mnichově.

2 Poúnorová exilová média v novém kontextu

Výsadní postavení mezi již existujícími exilovými médii měla na začátku normalizačního dvacetiletí *RFE*, z tištěných pak *Svědectví*.⁹ Z dalších význam-

tové veřejnosti o československé problematice a také v informování domova o skutečném vývoji.“ – srov. JEZDINSKÝ, Karel.: *Exil a domov*. Listy, I, 1971, č. 4–5, s. 24–27.

⁷ Kromě vydávání periodik byly další publikační aktivity posrpnových uprchlíků spjaty i s novými knižními nakladatelstvími, jejichž péčí bylo v posrpnovém dvacetiletí vydáno přes tisíc knih, tedy téměř dvojnásobek ve srovnání s poúnorovým dvacetiletím. Více – srov. např. ZACH, Aleš: *Kniha a český exil 1949–1990*. Praha 1995.

⁸ Srov. ORSÁG, Petr – KONČELÍK, Jakub: *Počátek normalizace jako čas kolísání identity písničkové novináře – konformita, samizdat nebo exil?* Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie, 55, 2010, č. 3–4, s. 37–41.

⁹ Na tomto místě je třeba stručně zmínit, že pozice *RFE* byla velmi specifická. Stanice se sice z kontextu exilových médií vymykala, a to jak způsobem založení a financování skrze zdroje americké administrativy, tak institucionálním zázemím a rozsahem působení, pojištěm s exilovou veřejnou sférou a ostatními exilovými médii však byla obdobná ideová východiska a obdobné zaměření – aktivní působení proti komunistickému režimu. Jednoznačnou vazbou bylo i to, že zaměstnanci československé redakce *RFE* byli v drtivé většině exulanti, jejichž

ných titulů, které přečkaly proměny exilového hnutí a zachovaly vydávání až do pádu komunistického panství v Československu, zmiňme ze všeobecných titulů ještě např. mnichovské *České Slovo*, z těch specializovanějších a obsažově náročnějších římské *Studie* či newyorské *Proměny*.

Právě redakce *RFE* a *Svědectví*, jako svého druhu exilové mediální stálice a současně nejvlivnější součástí exilové veřejné sféry, pokud jde o vazbu na domov, zůstávaly hlavními nepřátelskými centry i pro nově nastupující normalizační režim, který svůj vztah k nim definoval nejdříve neveřejně – na uzavřených vrcholných fórech stranického aparátu, a poté, co se Gustáv Husák chopil moci, i veřejně.

Narážky na činnost *RFE* byly přítomny všem podstatným debatám na ÚV KSČ od začátku ledna 1969, na nichž se postupně konstituovaly základy normalizační politiky. Názory vysílané „nepřátelskou stanicí“ tak byly součástí vnitrostranických diskuzí raně normalizačního politického establishmentu a i tím, že s nimi musel počítat a musel se vůči nim kriticky vymezovat (podobně jako dříve za Novotného éry), spoulovlivňovaly jeho rozhodování.¹⁰ Novým, dříve nepoznaným a nepochybně skličujícím aspektem vysílání, s nímž se museli posrpnoví politici vyrovnávat, bylo, že v mnichovském vysílání začali pracovat někdejší elitní komunističtí publicisté, kteří ještě před několika měsíci skrze média aktivně spoluutvářeli obrozující se veřejnou sféru v Československu (v interních materiálech byl často zmiňován zejm. rozhlasový reportér Sláva Volný). Jejich domácí popularita sehrávala roli v tom, jak domácí posluchači vysílání přijímali a znesnadňovala normalizačnímu režimu postup.¹¹

Publicisté, kteří přišli do *RFE* jako součást posrpnové uprchlické vlny, významně proměnili československé oddělení. Autentická znalost československé reality posledních dvou dekad po únoru 1948 přinášela do vysílání nová témata, stejně tak jako zkušenosti publicistů spjatých s politickým uvolněním v médiích během měsíců pražského jara.¹² Současně ale redakce musela čelit

prostřednictvím bylo dáno personální napojení stanice na další exilové (nejen mediální) aktivity na Západě.

¹⁰ Viz např. projev Gustáva Husáka na zasedání ÚV KSČ 30. 5. 1969. – Srov. VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. Prameny k dějinám československé krize 1969–1970, 9. díl/4. svazek. Praha – Brno 2003, s. 462.

¹¹ Z průběžných zmínek o *RFE* je zjevné, že členové předsednictva ÚV KSČ byli dobře obeznámeni jak s obsahem vysílání, tak s produkcí exilových médií i s cizojazyčnými publikacemi, jež vycházely na Západě k československé otázce – více srov. tamtéž, s. 463.

¹² Vstřícný přístup k posrpnovým exulantům byl v *RFE* výsledkem rozhodnutí amerického vedení stanice, bez něj by byl příchod početné skupiny exkomunistů vyloučen. Vedení si

do té doby nepoznaným střetům jednak generačním, jednak ideově-politickým.¹³ Mnozí z poúnorových exulantů viděli v nově příchodích komunisty či komunistické agenty a přijímali je s nedůvěrou. Pro posrpnové tak bylo problematické hájit své pozice a náměty na změny vysílání.¹⁴

Novým výzvám muselo po potlačení pražského jara čelit i druhé nejvýznamnější „ideodiverzní“ mocenské centrum – Tigridovo pařížské *Svědectví*. Původní koncept postupného, graduálního politického uvolňování tenat komunistického režimu se s nástupem Gustáva Husáka k moci narušil. Namísto toho nastoupily v domácí politice retardační tendence, jejichž součástí byl aktivní postup proti reformním proudům v KSČ i mimo ni. S posrpnovým odchodem významné části intelektuálních (i politických) elit ze země ztratilo *Svědectví* do jisté míry autentické partnery pro dialog; neostalinisté, kteří se chopili moci, partnery být nemohli. Někdejší reformisté, kteří zemi neopustili, se s nástupem „zdravého jádra“ komunistů k moci většinou ocitli mimo rámec, v němž se utvářel nový mocensko-politický status quo, čistky zasáhly jak politické elity (nejvyšší patra politiky), tak média, ve své většině v předchozím období proreformně laděná. Tím se zkomplikoval onen dlouhodobě udržovaný dialog s domovem, což se projevovalo i v obsahové skladbě *Svědectví*, jež ne vždy nejzdařileji reflektovala aktuální dění a společensko-politické procesy doma.

Na počátku sedmdesátých let získaly diskuze v exilových médiích nový náboj v reflexi vztahu poúnorového a posrpnového exilu, jejichž součástí byly i ideové střety o možnostech a způsobech aktivního působení proti normalizačnímu režimu ze zahraničí. *Svědectví* debatu uvedlo dvěma texty – výzvou posrpnového exulanta, exkomunisty Jiřího Pelikána *Jak dál?* a ná-

od nich slibovalo oživení vysílání a vyšší vstřícnost vůči východoevropskému komunismu – v duchu tehdejší americké politiky détente.

¹³ Napětí národnostní mezi českou a slovenskou částí redakce bylo přítomno od počátku vysílání *RFE*.

¹⁴ Viz např. vzpomínky Milana Schulze, který do *RFE* nastoupil v říjnu 1969: „Uvnitř československého oddělení nikdy nezmizela hranice mezi emigranty z roku 1948 a mezi novějšími přírůstky, především z let 1968–1969. Sláva Volný, Karel Jezdinský, Lída Rakušanová, Agneša Kalinová, Milan Schulz a v různé míře i další – nikdy jsme se nezbavili nálepky ‚rudý koutek‘ a taky na nás po celou dobu docházela k americkým šéfům více nebo méně anonymní udání...“ – Srov. SCHULZ, Milan: *Nebylo samozřejmé dostávat ve Svobodné Evropě do vysílání československé disidenty*. Listy, XXVI, 1996, č. 1, s. 86–88. Více o vývoji československé redakce v daném období – srov. TOMEK, Prokop: *Rádio Svobodná Evropa a jeho československá redakce*. In: JUNEK, Marek a kol.: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Praha 2011, s. 37–44.

slednou Tigridovou odpovědí *Dál, ale jak?*¹⁵ V textech se poprvé po srpnu 1968 veřejně střetli dva nejvýraznější reprezentanti exilové (nejen mediální) veřejné sféry a dopředu tak vyznačili rámec debat o interpretaci československé minulosti, vítězích a poražených, i o možnostech dalšího vzájemného dorozumívání se, jež pak byly po dvě dekády trvale přítomny názorovým rubrikám exilových periodik.

Někdejší reformista Jiří Pelikán v programovém textu obhajoval „právo na vlastní cestu k socialismu“ a jako cíl hnutí odporu proti okupaci (jež „musí být dost široké, aby v něm bylo místo pro všechny, kdo chtějí bojovat za změnu dosavadního stavu“) vytyčil obrodu socialismu a „vybudování nezávislého, demokratického, svobodného a při tom socialistického Československa“ – v přesvědčení, že „právě taková forma ... odpovídá představám většiny našich lidí o budoucím uspořádání republiky“. Tigrid v odpovědi Pelikánovi (i ostatním bývalým reformním komunistům na Západě) nezpochybnil legitimitu odporu proti okupaci, současně ale odmítl jak volání po jednotě exilu, tak po socialismu jako jediné alternativě budoucího vývoje: „Bedlivější čtení politických proklamací našich nových druhů v exilu prozradí silnou tendenci k národně (jednotně) frontovním myšlenkám a programům... Máme všichni bojovat ... za společný program socialistického Československa. Ale jenom za něj? ... Máme právo arbitrárně určovat socialistickou budoucnost státu na troskách jeho katastrofální socialistické minulosti?“ Tigrid naopak vybídl k politické diferenciaci jako žádoucímu projevu demokratické plurality a s povděkem v textu kvitoval, že skupina kolem Jiřího Pelikána založila dvouměsíčník *Listy* jakožto hlas „československé socialistické opozice“.¹⁶

Tigridova korektní a v zásadě vstřícná odpověď však neznamenal, že by tím měl vztah k reformně komunistické části exilu vyřešen. Až do druhé půle sedmdesátých let si v textech ve *Svědectví* ujasňoval, jak k posrpnovým exilovým exkomunistickým reformistům přistupovat. Ideologické spory však ani pro Tigrida, ani pro Pelikána neznamenal, že by je nedokázali podřadit hlavnímu cíli, jímž bylo efektivní působení proti komunistickému režimu v Československu.

3 Posrpnoví exulanti a nová „ideodiverzní“ centra

Vedle zavedených titulů začala nedlouho po srpnu vznikat i periodika nová, jež reprezentovala převážně hlasy nových exulantů. Mezi všeobecně

¹⁵ Pelikánův text byl ve *Svědectví* přetištěn „se souhlasem autora“ z mimořádného vydání *Literárních listů* v Římě. Oba texty viz *Svědectví*, 1971, č. 40, s. 575–583.

¹⁶ O *Listech* viz dále.

zaměřenými tituly lze v prvním období rozlišit zhruba dvě základní linie: servisně-informační bulletiny a zpravodaje (většinou zacílené na konkrétní region či zemi), ale současně i obsahově náročnější a ambicióznější tituly s výraznějším autorským zázemím, jež tvořili zkušení publicisté.

Většina z nových titulů byla zpočátku zejména servisního, informačního charakteru. Měly nově příchozím uprchlíkům, kteří často neovládali cizí jazyky (mnozí odešli v bezprostřední reakci na srpnovou invazi), pomoci v orientaci v neznámém prostředí, v prvních týdnech bývaly distribuovány i zdarma. Později buď zanikaly, nebo se transformovaly v periodika vydávaná na bázi předplatného, ovšem vždy šlo o nejistou a z dlouhodobého hlediska finančně svízelnou existenci. Ani servisně a informačně koncipované tituly však nerezignovaly na uveřejňování původní publicistiky. I tyto časopisy tak od počátku sloužily mj. jako platforma pro veřejnou diskuzi a výměnu názorů a spoluutvářely exilovou veřejnou sféru, byť primárně to byly spíše servisní informační bulletiny. Vydávání těchto titulů (většinou koncipovaných jako dočasné a bez výraznějších kvalitativních ambicí) zpočátku iniciovali (a byli při něm nápomocni) exulanti poúnorová, kteří se v konkrétní zemi dobře orientovali, měli informace a potřebné kontakty na místní pomocné organizace pro uprchlíky, politiky a úřady.

Mezi periodika, která byla založena jako původně servisní, ale posléze se přeměnila v zavedené exilové tituly, lze zařadit *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku* (dále jen *Zpravodaj*), jehož první číslo vyšlo v Curychu už 9. září 1968 a aktuálně reagovalo na příchod prvních uprchlíků z Československa. Tvořily jej pouhé tři listy formátu A4 psané na stroji a rozmnožené cyklostylem. Snahou vydavatele bylo vyrobit co nejrychleji a co nejefektivněji nosič informací pro nově příchozí. Týdenní periodicitou, kterou časopis udržel až do konce roku 1968, a následně schopností přežít počáteční éru informačního bulletinu a udržet relativně stabilní počet pravidelných předplatitelů a měsíční periodicitu vydávání po celá dvě desetiletí po roce 1968, byl *Zpravodaj* mezi ostatními exilovými tituly tohoto typu mimořádný.¹⁷

Titul *Okno dokořán* začal vycházet v Nizozemí v únoru 1969 s podtitulem *Časopis českých a slovenských usedlíků v Holandsku*, rovněž jako na stroji

¹⁷ Specifikem *Zpravodaje* v jeho prvním ročníku byla úzká vazba na Svaz československých spolků ve Švýcarsku, který úvodní ročník zaštil svém jménem a financoval. Toto spojení se už od druhého ročníku oslabilo, ale Svaz byl i nadále v tiráži časopisu formálně uváděn jako vydavatel. Více o *Zpravodaji* – srov. např.: ORSÁG, P.: *Zpravodaj – časopis českého exilu ve Švýcarsku*. In: KONEČNÝ, Karel – MOTLÍČEK, Tomáš (eds.): *Studie z dějin emigrace*. Olomouc 2003, s. 97–121.

psaný cyklostylovaný *zpravodaj*,¹⁸ ovšem jeho cíl formulovaný už v úvodníku překračoval čistě informační obsahové vymezení. Chtěl „vytvořit tribunu pro emigranty z Československa, staršího či nového původu, kde by bez obav mohli psát o všem, co jim leží na srdci.“¹⁹ Autor úvodníku vyslovil přání, dle něhož by nový titul mohl být jak informačně servisní, tak otevřenou a demokratickou diskuzní platformou pro příslušníky obou uprchlických vln.

Zpočátku jako čistě informační list se profiloval i *Frankfurtský kurýr*, který vydával od prosince roku 1969 ve Frankfurtu nad Mohanem Václav Hora.²⁰ Servisnímu zaměření odpovídala i strohá, strojopisná úprava, vysázený tiskem začal časopis vycházet až v roce 1973.

Navzdory jednoduché úpravě v sobě nesl *Frankfurtský kurýr* i ostatní periodika podobného charakteru kromě servisní funkce i integrační potenciál a fungoval už i v počátečním období pro posrpnové uprchlíky jako komunikační pojitko.

Nejen obsahově, ale i geograficky poměrně úzce vymezený (lokální, příp. zemský či celostátní) okruh potenciálních adresátů, který si redakce většinou skromně dávaly, nakonec některé tituly významně překračovaly. Pokud tedy Jaroslav Kučera²¹ v reakci na začátek vydávání *Frankfurtského kurýra* psal, že „podobné zpravodaje nahrazují doma oblíbené okresní noviny plné zajímavých zpráv pro místní potřebu...“²² je to sice charakteristika poměrně výstižná, nicméně ne zcela přesná. Analogii s okresními či místními novinami lze do jisté míry (v limitech exilové situace) přijmout např. i ve smyslu nejen finančního, materiálně-technického, ale i autorského zázemí. Platí-li ve standardně chápaném mediálním provozu obecně,²³ že do místních novin

¹⁸ Jako zpravodaj jej označil anonymní autor úvodníku s titulkem *Zdůvodnění této tiskové akce* v prvním čísle podepsaný jako „dočasný redaktor“. – srov. Okno, únor 1969, s. 3. Autorem byl zřejmě exulant Miroslav Kabela, který založení *Okna dokořán* inicioval – srov. redakční text *Ohlédnutí* in: Okno dokořán, prosinec 1969, s. 53. Informace o M. Kabelovi – srov. SKLENÁŘOVÁ, Sylva: *Osudy exilu z roku 1948 v Nizozemí*. In: KONEČNÝ, K. – MOTLÍČEK, T. (eds.): *Studie z dějin emigrace*, s. 88.

¹⁹ *Zdůvodnění této tiskové akce*, Okno, únor 1969, s. 1.

²⁰ Podtitul zněl *Informační list pro Čechy a Slováky ve Frankfurtu* a pisatel úvodního textu vyslovil „přání informovat“ a současně apeloval na nové čtenáře a potenciální předplatitele o finanční podporu. První číslo finančně podpořilo ruské exilové nakladatelství Possev ve Frankfurtu. – srov. *Frankfurtský kurýr*, 1, č. 1, prosinec 1969.

²¹ Kučera byl jedním ze zakladatelů a prvním šéfredaktorem mnichovského exilového časopisu *Text* a majitelem prvního nakladatelství posrpnového exilu *CCC Books*, které zahájilo svou činnost v Mnichově v létě roku 1971 dokumentární knihou Jaroslava Kučery *Prážský srpen*.

²² Srov. *Frankfurtský kurýr*, 1, č. 3, březen 1970, s. 4.

²³ Standardním mediálním provozem jsou myšleny jeho organizace a zvyklosti v evropských liberálních demokraciích.

většinou nepřispívají novinářské elity, které se realizují v celonárodních médiích, podobně tomu bylo i v exilu. Do nejvýznamnějších exilových periodik typu *Svědectví*, *Listy* či (krátkodobě i) *Text* přispívali přední exiloví publicisté, spisovatelé, vědci, politici, tedy lidé, kteří si většinou už z domova přinesli zkušenosti z veřejného působení a byli aktivními účastníky veřejné sféry (ať už před únorem 1948, nebo před srpnem 1968). Servisní tituly naopak tvořili („výrobně i autorsky“) často lidé bez předchozích publicistických zkušeností, mnohdy bez předešlé znalosti (či s omezenými znalostmi) zásad redakční práce.²⁴ Pro úplnost je však třeba dodat, že ty z informačních titulů, které přestály ono úvodní, servisní období, dokázaly následně na své stránky přivábit i exilovou publicistickou a spisovatelskou elitu.

Pokud jde o přirovnání k okresním novinám, dodejme ještě, že specifická exilová situace s sebou nesla i to, že i servisní tituly (počátečního období) „lokálnost“ minimálně z hlediska geografického záběru přesahovaly. Redakce *Frankfurtského kurýra* (ale platí to např. i o *Zpravodaji*) totiž krátce po začátku vydávání začala dostávat ohlasy nejen z okolí Frankfurtu a dalších částí Německa, ale i z jiných evropských zemí, a dokonce i z jiných kontinentů (např. z Kanady, USA, Austrálie), což podává implicitně i informaci o tom, jak fungovalo ono pomyslné společenství československých exulantů v diaspoře a zejména jak fungovaly jeho komunikační kanály. Pozice exilových „mediálních pracovníků“ coby mediátorů exilové veřejné sféry v nejširším smyslu byla tedy nezastupitelná.²⁵

4 *Text* neboli „Netříštit síly“

Už v prvních letech po srpnu ale noví exulanti zakládali i časopisy s odlišnými cíli než pouze servisně informačními. Ambici moderovat, názorově spoluutvářet exilovou veřejnou sféru a podílet se tak na aktivizaci zahraniční akce ohlásil z posrpnových exilových periodik jako první měsíčník *Text* založený v létě roku 1969 v Mnichově.²⁶

²⁴ Ovšem šlo většinou také o humanitně či sociálně-vědně vzdělané redaktory jako bývalí knihovníci, pracovníci kulturních středisek atd.

²⁵ Klíčová pro rozvoj exilové veřejné sféry byla nepochybně medializace exilových diskuzí na zásadní témata jako poslání a smysl exilu, vztahy mezi exilovými generacemi, možnosti působení proti režimu v ČSSR, vztahy česko-slovenské atd., neméně podstatná však byla i funkce exilových médií coby zprostředkovatele jednak servisních informací, ale i různých exilových zkušeností z často od sebe velmi vzdálených cílových zemí.

²⁶ Nulté číslo vyšlo v červenci 1969, první řádné číslo u příležitosti prvního výročí okupace – v srpnu 1969.

Jeho odlišné poselství a vydavatelský záměr – ve srovnání se servisními tituly – lze odvodit i z formální úpravy. Velkoryse koncipovaný měsíčník novinového formátu byl od počátku sázený a kvalitně tištěný. Obsahový koncept byl rámován Voltairovým citátem v záhlaví, který si časopis vybral jako motto: „Vážený příteli, zásadně s vaším názorem nesouhlasím, ale dám život za to, abyste ho mohl proslovit.“ Ideová inspirace v liberálních domácích titulech z období pražského jara byla určena i tím, že v redakci se sešla řada výrazných publicistů a literátů známých ze svého veřejného „pražskojarního“ působení, mnozí z nich bývalí komunisté (např. Sláva Volný, Ivan Pfař, Adolf Müller aj.).²⁷ Ti vtiskli titulu určující charakter. Časopis sice ohlásil, že chce být diskusní tribunou, jež bude otevřena exulantům všech generací a názorových proudů, autorsky v něm však výrazně převážili příslušníci posrpnového exilu.

Titul v sobě nesl i servisní, informační složku, ale jeho celkový profil byl dán úmyslem stát se názorotvorným listem. Nabízel tak od počátku komentáře a další publicistické texty o aktuální politické situaci doma i ve světě, o vztazích domova i exilu, reflexe exilového bytí i texty vznikající za spolupráce s domovem. Ambiciózní záměr časopisu (veřejně artikulovaný) spojovat pod jednou střechou různé generační i názorové proudy v exilu (a stát se tak dalším exilovým „ideodiverzním“ centrem) dobře vystihuje programový úvodník z roku 1971 nazvaný *Netříštit síly*, který analyzoval status quo Čechoslováků v zahraničí na počátku sedmdesátých let: „Jsme roztroušeni po celém světě... To nevadí, ale komplikuje to samozřejmě možnosti našeho spojení. V téměř každé zemi našeho pobytu jsou aktivní jádra, kolem nichž se soustřeďují ostatní. Vyznají se v prostředí, mají potřebné kontakty a hledají různým způsobem formy společné práce a nová pojitka mezi sebou navzájem, za často v podobě klubů, ale hlavně novin a časopisů.“ Redakce *Textu* vypočítává příklady toho, jak exilová roztríštěnost a střety různých zájmů, záměrů a cílů podryvá účinnou zahraniční akci a dochází k závěru, že úspěch nelze bez praktické organizační základny, „která by – v tom, co je nám jednoznačně společné – mohla reprezentovat kdekoli a kdykoli naše zájmy a pomáhat účinněji prosazovat naše cíle.“²⁸ Redakce akcentuje zásadní důležitost

²⁷ Podstatná část autorského týmu byli pracovníci či spolupracovníci RFE. I toto personální propojení s klíčovou exilovou mediální institucí titul favorizovalo (informačně, kvalitativně) před ostatními, nově vznikajícími posrpnovými exilovými periodiky. Současně autoři mohli skrze *Text* „prodloužit trvanlivost“ příspěvků, které již odezněly v éteru prostřednictvím RFE. Není bez zajímavosti, že v redakci působil i agent komunistické tajné policie Pavel Minařík (viz např. seznam redaktorů podepsaných u P. F. pro rok 1971 – srov. *Text*, 2, 1970, č. 11–12, s. 1).

²⁸ Srov. *Text*, 3, 1971, č. 2, s. 1.

spojení s domovem, čímž se lišila od mnoha jiných, předchozích (i budoucích), exilových mediálních počínů.²⁹ Nekonkretizuje však, co by takovou organizační základnou mělo být a jak by měla fungovat. Tuto nekonkrétnost prezentuje jako záměr, protože *Text* byl údajně jen časopisem, který „stejně tak jako jiné časopisy, nemá právo předkládat v tomto směru jakékoliv závazné návrhy a řešení...“ Ponecháme-li stranou možnou záměrnou snahu relativizovat roli exilových médií, je třeba opravit pisatelovu faktickou nepřesnost – žádný z politicky orientovaných exilových titulů nebyl pouhým časopisem, tím spíše ne ambiciózní *Text*. Lze to dobře doložit tím, že exilovým médiím³⁰ komunistický režim (zcela seriózně a bez ohledu na domácí veřejné projevy, které se snažily aktivity exilu bagatelizovat) přiznával status nepřátelských ideodiverzních center, v důsledku čehož jim věnovaly rozsáhlou a soustavnou pozornost režimní zpravodajské a bezpečnostní složky. Národním příkladem účinného působení proti režimu v Československu byl, jak v předchozích dekadách, tak později za normalizace, koncept *Svědectví*.

Text vícekrát a opakovaně deklaroval snahu být kvalitním nezávislým časopisem, „tribunou Vás všech v různých zemích i pojátkem s domovem a nerozšířit jen počet v podstatě nezajímavých sentimentálně emigrantských nebo krajských novin,³¹ jeho ambice však zůstaly nenaplněny. Tento obsahově náročnější projekt neměl dlouhého trvání a po necelých třech letech vydávání zanikl.

5 *Listy* neboli „Proč nesmíme mlčet?“

Aspirace stát se mluvčím vlivné skupiny posrpnových exulantů z řad reformních komunistů tak začal úspěšně naplňovat jiný titul – dvouměsíčník *Listy*, který založil v Římě Jiří Pelikán a který se následně vyprofiloval v jeden z nejvýznamnějších a nejvlivnějších titulů novodobého československého exilu vůbec. Pravidelnému vydávání *Listů* od začátku roku 1971 předcházela dvě nultá čísla vydaná v roce 1970 pod hlavičkou *Literárních listů* – což odkazovalo na kontinuitu s týdeníkem Svazu československých spisovatelů, jenž vycházel v roce 1968 v Československu.

²⁹ V hodnocení uvádí, že spojení s domovem „je mnohostranné, ale bez systému tam i zde.“ Důkazem styků časopisu s domovem jsou i příspěvky domácích autorů. *Text* byl jedním z titulů, který se snažil, byť jen krátkodobě, o ilegální distribuci do ČSSR.

³⁰ Vedle těch předních titulů např. i *Zpravodaji*.

³¹ Nepodepsaný pisatel textu v závěru uvedl, že „jen kvalita a účinnost a nikoli pouhá kvantita všeho, co jako Čechoslováci v zahraničí podnikáme, má svůj smysl.“ Srov. *Text*, 3, 1971, č. 2, s. 1.

Listy byly spjaty zejména s někdejšími aktivními protagonisty pražského jara (záhlaví časopisu rámovala věta Časopis československé socialistické opozice)³² a jejich zakladatel Jiří Pelikán vydávání od počátku chápal jako akt politický, jako alternativní platformu namísto zakládání exilové politické organizace či strany, čehož nebyl příznivcem.³³ Namísto toho se kolem vydávání *Listů* soustředila Skupina Listy,³⁴ ovšem nikoli jako institucionalizovaná strana či spolek, ale jako „volné sdružení“ těch Čechů a Slováků, „kteří se podíleli na reformním hnutí v Československu šedesátých let a opustili zemi po sovětské vojenské intervenci 1968, kteří dále stojí na straně demokratického socialismu a kteří chtějí aktivně přispívat k boji svých soudruhů doma proti Husákově „normalizaci“.“³⁵

Hlavní platformou mediálního působení těchto exulantů se staly *Listy*, do rámce působení skupiny však nutno započítat i další mediální aktivity –

³² Zahájení spolupráce někdejších reformních komunistů z doby pražského jara, kteří odešli po srpnu 1968 do exilu, se datuje květnem 1970, kdy se sešli z iniciativy Jiřího Pelikána u jezera Como v Itálii. Srov. *Listy. Obsah a jmenný rejstřík 1971–1980*. Listy, XIII, 1983, úvodní text.

³³ Srov. HORÁKOVÁ, Ljuba: *Zápas se rozhodoval doma*. Rozhovor s Jiřím Pelikánem. In: Jiří Pelikán 1923–1999. Praha 2003, s. 77. Otázka formování nové exilové politické strany frekventovala mezi Pelikánovými přáteli ještě nejméně v roce 1973 – srov. např. (nepodepsaný) text o tom, zda ustavit v emigraci politickou stranu: „Někdejší ideologické rozpory a spory ztratily po srpnu a pětileté konsolidaci mnoho na své dřívější relevanci. Bazírovat například na marxismu-leninismu, když nota bene všechny jeho základní teze se prokázaly být fikcí (včetně fikce diktatury proletariátu a proletářské revoluce), je nesmysl... Lze tedy resumovat: 1. Ustavovat se v emigraci jako politická strana je předčasné. 2. Nejvhodnějším krokem je urychlit sjednocení všech sil (včetně sociálních demokratů i některých lidí z emigrace poučorové) a připravit ustavení koordinačního nebo podobného orgánu. 3. Je nejvyšší čas vypracovat programový dokument odpovídající dnešní situaci, jako podklad pro názorové a akční sjednocování sil domácí opozice. Tento program by měl být vypracován doma...“ – srov. Československé dokumentační středisko, Praha (dále jen ČSDS), fond Jiří Pelikán, kart. 1.

Debaty o jasnějším politickém a institucionálním rámci této exkomunistické části posrpnových exulantů znovu oživil příchod Zdeňka Mlynáře do exilu v roce 1977 – viz dopis J. Pelikána Dušan Havlíčkovi: „Zdeněk Mlynář si také myslí, že bychom se v exilu měli nějak institucionalizovat, abychom mohli lépe působit venku i směrem domů...“ – srov. HAVLÍČEK, Dušan: *Život bez ustání*. In: Jiří Pelikán 1923–1999, s. 66.

³⁴ Dušan Havlíček uvedl, že Skupina Listy se zformovala v červnu 1972 na schůzce spolupracovníků *Listů* v Miláně, kterou svolal Pelikán. Přístup Pelikána k této schůzce svědčí o jeho obezřetnosti ve vztahu k možným interpretacím setkání jak v exilu, tak doma: „Pracovní porada je úzká a neveřejná, bez jakékoliv publicity. Výběr účastníků je proto omezen na okruh osob, které aktivně spolupracují s *Listy*. Nejde tedy o nějakou reprezentativní poradu opozice či určitého jejího politického proudu a v tomto smyslu můžete odpovídat na případné dotazy, aby se předešlo jakýmkoliv nedorozuměním...“ – srov. HAVLÍČEK, Dušan – BURIAN, Václav: *Listy – 40 let*. In: Mediažurnál, březen 2011, s. 18.

³⁵ Srov. *O skupině Listy*. Listy, VII, 1977, č. 3–4, s. 15.

zejména následně založenou tiskovou a literární agenturu Palach Press a nakladatelství Index.³⁶

Od ostatních po srpnu na Západě zakládaných exilových časopisů se *Listy* lišily tím, že své publikum viděly nikoli mezi exulanty, ale zejména v Československu, a stejně tak chtěly vytvářet publikační prostor pro názory nejen exilových publicistů, ale i domácích oponentů režimu: „...náš časopis je především určen čtenářům v Československu, kterým je z pochopitelných důvodů distribuován zdarma. Prosíme jen každého čtenáře, aby výtisk po přečtení předal svým nejbližším spolupracovníkům a známým na pracovišti nebo v místě bydliště.“³⁷

Touto koncepcí *Listy* v zásadě navazovaly na Tigridovo *Svědectví*;³⁸ Pelikán, podobně jako dříve Tigrid, si byl vědom toho, že pro budoucí vývoj je rozhodující dění doma a exil může domácí opozici nejlépe posloužit co nejaktivnější vzájemnou komunikací, operativní distribucí informací a intenzivní medializací jejich aktivit. V osobě zakladatele měly *Listy* navíc vzdělaného a názorově vyhraněného (ex)komunistického intelektuála, který se nedlouho před odchodem do exilu pohyboval mezi mocenskými komunistickými špičkami v Československu (ať už jako reformní ředitel ČST či jako poslanec parlamentu) a díky tomu měl rozsáhlé kontakty jak doma, tak na Západě.³⁹ To

³⁶ Působení Skupiny *Listy* v exilu doplňovalo i pořádání mezinárodních seminářů a konferencí za spolupráce různých skupin západní levice, dále publicistická spolupráce se západními časopisy a novinami atd.

³⁷ Srov. *Upozornění našim čtenářům* in: *Listy*, I, 1971, č. 1, s. 40.

³⁸ Byť obsahový profil časopisů se v mnoha ohledech podstatně lišil, což bylo dáno osobním a zejm. politickým zaměřením obou zakladatelů, a odlišná byla i vydavatelská koncepce. Ovšem duchovní příbuznost v obecnější rovině byla dána nejen orientací na domov, ale i tolerantním přístupem ve zveřejňování nejrůznějších názorů, jež nemusely konvenovat názorům vydavatele, či např. prostorem, který dostávala literatura a umění. Sám Tigrid *Listy* i Pelikána oceňoval, byť byl v mnoha ohledech Pelikánovým antipodem: „Dvoutměsíčník rediguje a vydává v Římě Jiří Pelikán s obdivuhodným smyslem politickým i novinářským. Jeho stránky jsou otevřeny i názorům nekomunistickým a nemarxistickým, tak jako ve *Svědectví* od počátku (1956) komunističtí novináři, spisovatelé, vědci uveřejňovali své práce a formulovali své názory (anonymně, a po roce 1968 i pod jménem). Ostatně na obou publikacích lze aspoň do jisté míry demonstrovat, jak jasná ideová a programová diferenciace ... je politicky prospěšná i v emigraci...“ – srov. TIGRID, Pavel: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha 1990, s. 101.

³⁹ Jeho blízký spolupracovník A. J. Liehm ve svých vzpomínkách o příchodu Pelikána do emigrace uvedl: „Paradoxně mu ... léta, v nichž působil ve vedení Mezinárodního svazu studentů a později v československém parlamentu, otevřela množství dveří, na něž bychom bez něj marně klepali.“ – srov. LIEHM, Antonín, Jaroslav: *Minulost v přítomnosti*. Brno 2002, s. 164. Pelikánovo dlouhodobé aktivní angažmá v KSČ v prvních dvou dekadách komunistického panství v Československu bylo důvodem extrémně polarizovaných názorů, jež jeho osoba na Západě vyvolávala.

bylo důležité jak kvůli pravidelnému zisku aktuálních informací a finančních prostředků na vydávání, tak kvůli zajištění efektivně fungujících ilegálních distribučních sítí přes železnou oponu. *Listy* se tak už od svého založení staly jedním z hlavních komunikačních pojętek mezi exilem a domovem, výrazem čehož bylo, že časopis byl od samého počátku vydáván ilegálně distribuován do Československa, a to už tehdy minimálně ve stovkách kusů. Čtenáři si také následně jednotlivá čísla dopravená do ČSSR sami ještě následně rozmnožovali, podobně jako takzvaný divoký samizdat, což dopad jednotlivých vydání násobilo.⁴⁰ Kvůli snazší dopravě přes hranice začal být od poloviny sedmdesátých let vydáván i v menším, kapesním formátu.⁴¹

Specifikem *Listů* ve srovnání s ostatními posrpnovými exilovými periodiky bylo i to, že vycházela také jejich cizojazyčná vydání s cílem informačně působit na většinovou veřejnou sféru západoevropských zemí. Cizojazyčná vydání byla koncipována jako informační a názorový výběr z vydání československého – od roku 1972 tak vycházely *Listy* v italštině (první vydání v červenci 1972), následně od roku 1973 v němčině, pak ve francouzštině, od roku 1978 vydání skandinávská a na konci osmdesátých let i anglická.⁴²

⁴⁰ Pokud jde o distribuci do ČSSR v prvních letech, Skupina *Listy* jí věnovala pozornost i ve svých interních zprávách – viz bod 12. v informacích pro Skupinu *Listy* od Zdeňka Hejzlara z července roku 1975: „Problém s distribucí *Listů* v Československu zůstává prý nezměněn: ti, kdož mají dostatečný zájem, mohou si k nim opatřit přístup, ale jinak je jejich rozšíření nerovnoměrné. I stará čísla se však pokládají za důležitý zdroj informací a povzbuzení. Podle některých zpráv jsou čtenáři zejména u posledních dvou ročníků s úrovní a obsahem mimořádně spokojeni, v některých kruzích se však prý objevuje kritika na „nedostatečnou žurnalistickou úroveň a pohotovost“. Občas se vyskytují požadavky, aby bylo více a hlubší informace o západní levici a jejím vztahu k Československu...“ – srov. ČSDS, fond Jiří Pelikán, kart. 1, Shrnutí některých informací pro Skupinu *Listy*, podepsán Z. H. (tj. Zdeněk Hejzlar, pozn. autora), Stockholm 15. 7. 1975.

Dokument datovaný „došlo 7. IX. 75“ uvádí informace jak o zpětné vazbě čtenářů z Československa, tak o způsobech distribuce v ČSSR: „5. číslo *Listů* mělo mimořádný ohlas ... Pro Brno můžeme zajistit distribuci až 200 kusů *Listů* ... *Listy* se zde ještě nadále xeroxují a minule si je zde lidi vydali až v 1000 exemplářích – to ale nedávejte do žádných informací, protože jakmile by to naši zjistili, začali by intenzivněji pátrat.“ Tamtéž.

⁴¹ Srov. *Listy. Obsah a jmenný rejstřík 1971–1980*. *Listy*, XIII, 1983, úvodní text.

⁴² Archivní vydání v italštině dostupná autorovi jsou z let 1972–1976. V letech 1972 a 1973 vyšla nejméně dvě italská vydání, v roce 1974 dokonce 11 vydání – de facto každý měsíc, v roce 1975 to bylo sedm vydání a v roce 1976 dvě vydání (na tomto místě je třeba zpřesnit informaci z katalogu exilových periodik, který uvádí italská vydání jen pro léta 1972 a 1973 – srov. FORMANOVÁ, Lucie – GRUNTORÁD, Jiří – PŘIBÁŇ, Michal: *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha – Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 85. V bibliografickém rejstříku 1971–1980 vydaném *Listy* v roce 1983 je v úvodním textu mylně uvedeno, že italsky byly *Listy* vydávány až od roku 1976. Vůbec první italské vydání zřejmě vyšlo v červenci 1972 v Miláně, dle redakčního sdělení v nákladu deset tisíc kusů. – srov. *Listy*, II, 1972, č. 5–6, s. 17. Vydávání v němčině bylo zahájeno v roce 1973

Programový článek *Proč nesmíme mlčet?* akcentuje jednoznačnou návaznost na veřejné aktivity hlavních protagonistů během pražského jara a vymezuje se proti okupaci a normalizaci: „...považujeme za svou povinnost pokračovat v boji a činnosti našeho pokrokového socialistického tisku i ve ztížených podmínkách... Tím je dána i základní ideová náplň časopisu: navazovat na myšlenky demokratického socialismu z r. 1968 a současně být tlumočnickem odporu našeho lidu proti okupaci a tzv. normalizaci... Proto budeme v Listech přinášet jak zásadní úvahy o smyslu polednové politiky, tak zamyšlení nad dalším postupem a hlavně zprávy o podobných hnutích v ostatních socialistických zemích, o solidaritě s naším bojem ve světě a hlavně o tom, co se děje doma a co chce cenzura zatajit. Při tom budeme zveřejňovat i protichůdné názory bez jakéhokoli známkování, ale s důvěrou ve vyspělost našich čtenářů, kteří chtějí poznat různá fakta a myšlenky, aby si pak sami vytvořili svůj úsudek.“⁴³

Odlišnost (a svého druhu i konkurenční výhoda) *Listů* od jiných exilových titulů byla dána v základu mj. i tím, že se na jejich vydávání podíleli někdejší příslušníci komunistické politické elity. Jako takoví byli dobře obeznámeni s mocenskými mechanismy v nejvyšších patrech politiky,⁴⁴ s probíhajícími procesy jak uvnitř KSČ, na nichž se mnozí donedávna aktivně podíleli, tak ve společnosti, a měli přístup k exkluzivním informačním zdrojům díky rozsáhlým a mnohostranným kontaktům ve vlasti i na Západě.⁴⁵ Nadstandardní informační i autorské zázemí je patrné už z prvních čísel *Listů*, které postupně zveřejňovaly nejrůznější (často interní a zákulisní) informace z uzavřených jednání grémií KSČ, všimaly si domácích politických procesů s oponenty režimu na počátku sedmdesátých let a jejich širších konsekvencí, sledovaly dění v normalizující se kultuře, ekonomice, médiích i jinde a při-

(plán byl vydávat titul německy čtvrtletně, ovšem v následujících letech vycházel nepravidelně) – srov. též rubrika *Z krajaňského světa a tisku*. Frankfurtský kurýř, IV, 1973, č. 3, s. 13. První francouzské vydání vyšlo zřejmě v roce 1976 (v dopise z 6. 8. 1976 se o něm zmiňuje i Jan Kavan Jiřimu Pelikánovi – viz ČSDS, fond Jiří Pelikán, kart. 1), dle *Frankfurtského kurýra* to ale bylo již v roce 1973. Následně od roku 1978 vyšlo vydání pro Skandinávii (srov. *Listy. Obsah a jmenný rejstřík 1971–1980*. Listy, XIII, 1983), na konci osmdesátých let též anglická vydání. Na vydávání cizojazyčných mutací *Listů* se podílely západoevropští sympatizanti Skupiny Listy např. v SRN a Francii. – srov. *O skupině Listy*. Listy, VII, 1977, č. 3–4, s. 15.

⁴³ Srov. *Proč nesmíme mlčet?* Listy, I, 1971, č. 1, s. 1–2.

⁴⁴ Viz korespondence Dušana Havlíčka s Jiřím Pelikánem (zde konkrétně o *Listech* 1977, č. 2): „Obsahově i argumentačně je znamenitý článek Mlynářův. Myslí mu to politicky, je to hoch ‚bez emocí‘, machiavelistickou školu nezapře a soudruhům u moci vidí až do žaludku...“ srov. HAVLÍČEK, D. – BURIAN, V.: c. d., s. 18.

⁴⁵ Tyto zdroje se neomezovaly jen na příslušníky politických elit. Autorské a informační zázemí *Listů* tvořili i spisovatelé, publicisté, vědci, a to nejen z řad exkomunistů, ale i nekomunisté.

nášely i informace o dění ve světě a v exilu (s akcenty na vývoj komunistických a socialistických stran a hnutí na Západě i na činnost komunistických stran v dalších zemích východní Evropy). Fundovanost mnoha textů byla dána i tím, že trvalou součástí širšího autorského týmu *Listů* byli i domácí autoři, kteří publikovali pod zkratkami či pseudonymy.⁴⁶ Příspěvky věnující se aktuálnímu politickému dění v Československu a politické úvahy, analýzy a komentáře tvořily prakticky čtvrtinu všech textů otištěných v *Listech* během devatenácti let do roku 1989.⁴⁷ Specifikem *Listů* byl i rozsah prostoru, který věnovaly systematickému zveřejňování dokumentů o občanských aktivitách oponentů normalizačního režimu.

Listy se profilely jako politický, bojující časopis,⁴⁸ jehož hlavním cílem bylo informačně a názorově oponovat normalizačnímu režimu, je však symptomatické, že více než třetinu všech uveřejněných příspěvků tvořila tematika kulturní, která tak byla zastoupena bezkonkurenčně nejvíce. Ne-standardnost československé situace domácí i exilové v době komunistického panství znamenala, že přesahy mezi kulturou a politikou byly trvalou součástí potýkání se s mocí. Autentická politizace veřejného diskurzu probíhala téměř vždy skrze prvotní iniciaci z oblasti kulturní, zejm. literární. I exilové *Listy* tak pokračovaly v tradici a nabízely prostor k publikaci domácím zapovězeným autorům i tématům. Beletristické Čtení na léto, jež od roku 1980 *Listy* začaly vydávat, je příkladem přístupu k české literatuře jako jednomu nedělitelnému celku, bez ohledu na to, zda vzniká oficiálně či neoficiálně doma nebo v exilu.⁴⁹

Jiný dobový pohled na úlohu *Listů* pašovaných do Československa nabídl Jiří Šiklová (tehdy skryta za pseudonymem Georg Moldau): „...význam *Listů* není jen v podávání aktuálních informací, ale také v jejich půjčování, v odvážení se přečíst si je a předat dál a tím i porušit občanskou poslušnost a stádnost. Tedy jejich význam je i v jakémsi začlenění čtenářů do jiného, neoficiálního a neformálního společenství... Půjčit *Listy* dál, to znamená překonat vlastní strach, odvážit se přihlásit k určité skupině...“⁵⁰

⁴⁶ Pro ucelenou představu o autorském zázemí *Listů* – srov. HAVLÍČEK, D.: *Listy v exilu*. Olomouc 2008.

⁴⁷ Srov. tamtéž, s. 30.

⁴⁸ Viz úvodní provolání *Proč nesmíme mlčet?*.

⁴⁹ Podobný přístup ke kultuře a literatuře bez jejího rozlišování na oficiální, neoficiální či exilovou razil Daniel Stroj v exilovém nakladatelství Poezie mimo domov i ve čtvrtletníku *Obrys*, který vydával. Podle něj je česká kultura jen jedna, bez ohledu na to, v jakých politických či geografických podmínkách vzniká.

⁵⁰ Srov. MOLDAU, Georg: *Co pro nás doma znamenají Listy (Několik postřehů k 10. výročí)*. *Listy*, X, 1980, č. 1, s. 7–8.

6 Závěr

Aktivní část uprchlíků z masivní exilové vlny, která po srpnu 1968 odešla z Československa na Západ, se výrazným způsobem podílela na proměně a redefinici exilové veřejné sféry a exilového hnutí v následujícím období. Změnu exilové situace je možné vysledovat i z diferenciací exilových médií v prvních posrpnových letech. S novými výzvami, jež s sebou přinesli posrpnoví uprchlíci, se musela vypořádat zavedená média poúnorová, jako např. *RFE* či *Svědectví*. Podstatným oživením exilové mediální scény se však staly nově zakládané tituly, jejichž prostřednictvím posrpnoví uprchlíci mj. artikulovali své názory týkající se jak exilového statu quo, tak plánů a představ o dalším směřování exilového hnutí a československé zahraniční akce. Situaci komplikoval zejména fakt, že v exilu se po srpnu 1968 sešla generace poúnorových nekomunistických uprchlíků s těmi posrpnovými, z nichž podstatnou část tvořili příslušníci někdejší komunistické intelektuální a politické elity. Ideový konflikt těchto dvou exilů tvořil trvalou součást posledních dvou exilových dekád, nejvýznamnější reprezentanti obou táborů, jako např. Pavel Tigrid a Jiří Pelikán, však vždy dokázali názorové spory podřítit hlavnímu cíli, jímž bylo efektivní působení proti komunistickému režimu. Toto působení v dalším období zásadním způsobem ovlivnil vznik Charty 77. Právě okruh lidí kolem Charty, v němž našli Tigrid i Pelikán autentické partnery, dodal exilovému hnutí v dalším období novou energii a nová témata, v nichž dominovala problematika dodržování lidských práv.

RESUMÉ

„JAK DÁL?“ – DIFERENCIACE ČESKOSLOVENSKÝCH EXILOVÝCH MÉDIÍ
PO SRPNU 1968 JAKO VÝRAZ PROMĚNY EXILOVÉ VEŘEJNÉ SFÉRY

Předložená studie se snaží na příkladu diferenciací československých exilových médií po srpnu 1968 poukázat na jejich nezastupitelnou roli coby hlavního komunikačního prostředku a zprostředkovatele při oživení, redefinici a následném rozvoji exilové veřejné sféry v posrpnovém období na Západě. Změněná situace, v níž se ocitlo exilové hnutí poté, co se do jeho aktivit zapojili příslušníci masivní vlny posrpnových uprchlíků z okupovaného Československa, generovala celou řadu konsekvencí. Text dokládá, že podíl aktivní části posrpnových exulantů na rozvoji publikačních a vydavatelských aktivit byl pro další vývoj velmi podstatný. Studie popisuje, jak se s novou

situaci vyrovnala přední poúnorová exilová média, ale soustředí se zejména na publikace vzniklé v posrpnovém období. Mezi všeobecně zaměřenými exilovými tituly příspěvek rozlišuje dvě základní linie: servisně-informační bulletiny a zpravodaje (např. *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, *Okno dokořán* či *Frankfurtský Kurýr*) a obsahově a intelektuálně náročnější tituly s výraznějším autorským zázemím. Mezi nimi se soustředí zejména na časopisy *Text* a *Listy*.

SUMMARY

WHAT SHALL WE DO NOW? – THE DIFFERENTIATION OF CZECHOSLOVAK
EXILE MEDIA AFTER THE AUGUST 1968 AS AN EXPRESSION
OF TRANSFORMATION OF THE EXILE PUBLIC SPHERE

Based on the example of a new differentiation of Czechoslovak exile media after the August 1968 the study tries to point out their irreplaceable role as the main means of communication and intermediary that helped to revive, redefine and subsequently develop the exile public sphere in the West in this period. The massive wave of Czechoslovak refugees who after the August 1968 engaged themselves in exile activities changed the situation with a number of consequences. The article gives an evidence of the importance of the 1968 group in their publishing activities that were substantial for further development of the exile. It also describes the reaction of the prominent media of the 1948 exiles on the new situation but it mostly concentrates on a publication activity in the after 1968 period. Among the generally oriented titles the article distinguishes two basic lines: informative bulletins and journals (e.g. *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, *Okno dokořán* or *Frankfurtský Kurýr*) and more intellectually oriented titles with a strong author background such as *Text* and *Listy* which are in focus here.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

PhDr. Petr Orság, Ph.D.
Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 47 Olomouc